

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE PLÂNLAMA VE PİYASA EKONOMİSİ

Prof. Dr. Helmut ARNDT
Berlin Üniversitesi

“Gelişmekte olan ülkelerde plânlama ve piyasa ekonomisi” konusu her şeyden evvel üç sorunu içine alır :

- 1 — Niçin gelişme?
- 2 — Kimin tarafından ve nasıl plânlama? ve
- 3 — Ne dereceye kadar plânlama veya piyasa ekonomisi?

Ayrıca; gelişme politikasının kendine has ne gibi icapları bulunduğu, gelişmenin ortaya çıkardığı güçlüklerin ne şekilde ortadan kaldırılacağı ve bunlar için hangi ekonomik tedbirlerin, hem piyasa ekonomisi ve hem de devlet plânlaması şartları muvacehesinde kabili tatbik olduğu sualleri akla gelir.

1 — İktisadi gelişmenin sosyal vetiresi

İlk soru : Gelişme niçin? Gelişmenin burada ifade ettiği manâ, ne daha yüksek bir kültür seviyesine ve ne de daha büyük bir mutluluğa erişme değildir. Bunların her ikisi de yanlış anlamlara sebebiyet verebilir. Gelişmeyle kastedilen manâ, endüstriyel ve dolayısıyla ekonomik gelişme- dir. Binaenaleyh gelişmekte olan ülkeler kültürel bakımdan gelişmiş mem- leketlerden daha yüksek seviyede bulunabilirler. Bu ülkelerde yaşayan in- sanlar, zengin endüstri memleketleri insanlarından daha mes'ut olabilir- ler. Mutluluğun, ihtiyaçların tatmini ile arttığı yolunda *Pigou* ve *Hicks*'e kadar gerilere uzanan “Refah ekonomisi” tezi, bütün insanlar için geçer- li değildir. Hintliler gibi toplumlar ve *Schopenhauer* gibi filozoflar en yüksek değer olarak Nirvana'yı ileri sürmek suretiyle, buna taban tabana zıt durumların da temsil edilebileceğini göstermektedirler.

Ekonomik gelişme devamlılık Arzeden bir vetiredir. Bu gün tamamiyle gelişmiş sayılan bir memleket eğer ilerlemeye ayak uydurmuyorsa, bir kaç 10 yıl sonra nisbî olarak az gelişmiş durumuna düşebilir.

Aksine gelişmekte olan bir ÷lke, aynı zaman aralığında daha önce endüstrileşmiş ileri memleketlerin gelişme durumunu geride bırakacak şekilde endüstrileşmeyi başarabilir.

İngiltere'nin iktisadî üstünlüğü, daha I inci dünya harbi sırasında, bu tarihten 150 yıl önce sömürge durumunda olan A. D. Devletleri tarafından sona erdirildi.

Az gelişmişlik gibi gelişmişlik de daima nisbî kavramlardır. Mutlak olarak gelişmiş veya az gelişmiş herhangi bir memleket mevcut değildir. Gelişme, her memleketin daha çok veya daha az ölçüde katıldığı bir oluşumdur.

Bir memleketin iktisadî gelişmesi, *Myrdal*'in de bütün açıklığıyla ortaya koyduğu gibi "kuvvetler muvazenesi"¹ yönünde hareket etmeyen ve bu sebeple komparatif - statik alet ile kapsanamayan "sosyal bir vetiredir"².

Filhakika Myrdal'a göre, yeni yeni dış faktörlerin meydana çıkmasıyla böyle bir "sosyal vetire" nin oluşumu durdurulabilir. Fakat bu şekilde bir durgunluğa crışıldığı takdirde gelişme sona ermiş olur. Gelişme ve durgunluk bir arada aynı zamanda bulunamazlar. Böyle bir tesbit, teorik analizler için çok büyük önem arzeder. Bu, bir iktisadî gelişme teorisinin millî ekonominin ananevi çerçemesini aşamayacağı anlamını ifade eder. Gelişme — Myrdal'ın ifadesiyle — birbirine bağlı ve kümülâtif değişkenler kompleksinden³ teşekkül edince, ekonomik süjelerin davranış tarzları ve gayeleri, sosyal değer hükümleri ve toplumsal kriterler, bundan mada istihsal faktörleri keza enfastrüktür dahil devletin müessesese ve kanunları sabit olmayıp bilâkis gelişmeden müteessir olurlar.

İnsanlarda fikrî değişiklik olmaksızın iktisadî gelişme mümkün olmaz. Her iktisadî gelişme, fikrî değişiklikten sonra meydana gelir. Yaşama idealleri maksimum boş vakit ve çalışmamak — tembellik — olan insanlar; mümkün mertebe az çalıştıklarından, herhangi bir endüstrileşme hamlesini gerçekleştiremeyeceklerinden, iktisadî ihtiyaçlarının mümkün olan en yüksek seviyede tatminine kadar çaba sarfetmenin gerekli olduğu şeklinde fikrî değişikliğe uğramak zorundadırlar. "İktisat fikri" ile (*Sombart*) sosyal değer hükümleri yer değiştirmek zorundadır. Endüstriyel mallar, bir insanın sosyal değerinin tanınmasında ölçü olmalıdır. İstih-

1) Gunnar Myrdal, *Ökonomische Theorie und unterentwickelte Regionen*, Stuttgart 1959, S. 11.

2) Ebenda, S. 11.

3) Ebenda, S. 12.

sal faktörlerinin arzı da tekamül ettirilmek zorunluluğundadır. İşin (çalışmanın) kalitesi gibi kantitesi de yükseltilmeli, toprakaltı kaynakları istifadeye açılmalı veya bunlardan daha iyi şekilde yararlanılmalı, sermaye birikimi ve yatırıma akışı temin olunmalı, paranın atıl halde muhafaza olunması önlenmelidir. Ve nihayet müteşebbis ve idareciler yetiştirilmelidir.

Aynı şey devletin kanunları ve kurumları için de söz konusudur. Devletin himayesi olmaksızın ticaret ve ulaştırmanın gelişmesi mümkün olamaz. Cadde, kanal ve hava alanlarına ihtiyaç vardır. Ehil ve itimada lâyık bir idarenin iş başında olması gerekir. Bütün bunlar bu günden yarıya hemen gerçekleşemezler ve iktisadî gelişmenin devamına engel olmamak için gelişmenin her yeni durumuna yeniden uymak mecburiyetindedirler.

Adolf Wagner'in maliye ilminin esaslarındaki devlet kurumlarının iktisadî ve teknik ilerleme neticesinde zaman zaman bir "reforma" tabii tutulması fikri de bundan ötürüdür.

Bu suretle şunu öğrenmiş oluyoruz ki; bir gelişme teorisinde ne münferit ve ne de toplu iktisat teorileri, *Eucken* veya *Stackelberg*'in ifade ettiği gibi veya muvazene teorisi anlamında veri olarak bahis konusu edilemez. İktisadî gelişmeyle birlikte; insanî münasebet şekilleri, değer hükümleri, istihsal faktörleri ve devlet müesseseleri ondan daha büyük ölçüde tekamül ederler ve ancak onların kantitatif ve kalitatif değişimleri sayesinde iktisadî gelişme mümkün olur. O halde saf muvazene teorisinin neticeleri üzerinde ısrarla durmak, konumuz bakımından herhangi bir fayda sağlamaz. Aynı şey, statik büyüme teorisi neticeleri için de söylenebilir. Çünkü bunların faraziyeleri gelişmeye mâni olurlar.

2 — Plân Kavramı

Bu suretle 2 nci suale gelmiş bulunuyorum : Kimin tarafından ve ne şekilde plânlama? İktisadî yaşayış içinde idareci veya işletmeci olarak gerek devlet, gerekse özel fertler plân yaparlar. Plânlama ve piyasa ekonomisi birbirine karşıt iki deyim olduğu takdirde — ki şimdi üzerinde durduğumuz konuda durum böyledir —; plânlama kelimesi, tamamiyle muayyen bir şekil arzeden devlet plânlaması mânasını ifade eder. Devlet ilk olarak müteşebbislerin plânlarını vergi ve sübvansiyonlarla tesir altına alabilir. İkinci olarak müteşebbislere talimat ve yasaklar şeklinde istihsal emirleri verebilir. Ve üçüncü olarak devlet, özel şahıslar yerine bizzat iktisadî faaliyetlere girişerek evler ve fabrikalar inşa eder, ya-

tırım yapar ve istihsalde bulunur. Birinci halde özel şahısların davranışları daha fazla veya daha az müteessir olur. İkinci halde özel inisiyatiflerin hareket sahası tahdit edilmiş olur ve üçüncü halde özel inisiyatif yerine devletin inisiyatifi kaim olur. Bundan sonra devlet plânlaması demiyim; sadece devletin özel şahısların yerine iktisadî faaliyetlere giriştiği ve bizzat yatırım yapıp istihsalde bulunduğu haller için kullanılacaktır. Bu şekilde devlet plânlamasının karşıtı olan sistem, mümkün mertebeye daha anlaşılır halde tebarüz ettirilmiş olmaktadır. Devlet eğer özel şahısların davranışlarını vergi ve yatırımlar yoluyla etkilerse yol gösterici olarak davranmış, yok eğer davranışları istihsal talimatları ve yatırım mecburiyetleriyle idare ederse, bu takdirde özel iktisat sükûletini emredici şekilde sevk ve idare etmiş olur. Bir yanda serbest piyasa ekonomisi, diğer tarafta iktisadî faaliyetlere girişmiş devletçilik ifade eden devlet plânlaması, iki ekstremleri ifade eder. Bu teorik düşünce, gelişmekte olan memleketlerde maksada uygun üç - dört yolu birbiriyle kombine edilebileceği düşüncesine uygun düşmez.

3 — Özel şahısların inisiyatifleriyle devlet inisiyatifi arasında seçim

“Piyasa ekonomisi veya buna karşılık plânlama ne dereceye kadar?” sorusu zaten gelişmekte olan memleketler bakımından bu iki ekstrem arasında bir seçim yapmanın güç olduğu anlamını taşır. Tamamile gelişmiş memleketlerin ekstremlerden birine veya öbürüne karar verebilmeleri mümkün olabilir. Fakat henüz iktisadî gelişmelerinin başlangıcında bulunan memleketler, toplum yapısını ve onun gelişmesini menfî şekilde etkilemeksizin aynı şeyi emniyetle yapamazlar.

Alfred Jacobs'un çok yerinde olarak belirttiği gibi,⁴ gelişmekte olan memleketler için tam bir devletçilik faraziyesi doğru değildir. Bu memleketlerde devlet idaresi, devlet kontrol organları ve devlet memurları henüz iyi bir şekilde yerleşmiş, yetişmiş değildir. Bu sebeple bunlar; büyük ölçüde faydasız yatırımlara ve kısa veya uzun süre devam edebilen ekonomik keşmekeşe sebebiyet veren karaborsaların meydana gelmesine engel olmaksızın istihsal ve dağıtım üzerlerine alamazlar. Henüz yeter derecede olgunluğa erişmemiş bir devlet, iktisadî fonksiyonları üstlendiği takdirde, ihtiyaçların daha iyi tatmini yerine daha kötü tat-

4) Alfred Jacobs, Die Rolle von Wettbewerb und Plânung in der Wirtschaftsverfassung und der Entwicklungsländer, in : Planung in der Marktwirtschaft, Vorträge auf der vom 5. bis 7. Dezember 1963 veranstalteten Arbeitstagung,

Schriftenreihe der Friedrich Naumann-Stiftung zur Politik und Zeitgeschichte, Nr. 7, S. 51.

minine sebep olur. Fonksiyonel bir devlet plânlaması, nisbî olarak tam gelişmiş bir memlekette uygulanabilir.

Buna mukabil gelişmekte olan memleketlerde birdenbire ve kademe-siz olarak piyasa ekonomisine geçebilme ön şartları da mevcut değildir. Enfrastrüktür yatırımların yeterince gelişmiş olmaması sebebiyle bazı iktisadî yatırımlar, özel fertlerin göze alamayacağı kadar riskli ve zahmetli olmaktadır. Ve iktisadî gelişmenin yetersiz olması neticesinde, memleketin iktisadî kalkınması için zaruri olan bazı endüstriler bulunmamaktadır. W. Arthur Lewis'in de "Principles of Economic Planning"⁵ adlı eserinin âlavesinde belirtmiş olduğu gibi, küçük ve birbirinden ayrı fabrikalar kendi kendilerini finanse edemezler. İleri doğru büyük bir hamle yapılması icabeden sektörlerde John Kenneth Galbraith'ın sözleriyle "no alternative to a state initiative"⁶ "Devlet inisiyatifinden başka alternatif yoktur."

Bu suretle piyasa ekonomisi yerine devlet plânlaması mı, yoksa devlet plânlaması yerine piyasa ekonomisi mi kaim olmalıdır suali cevaplandırılmış olmuyor. Bu soru yanlış vaz edilmiş olsa gerek. Gelişmekte olan memleketler için başlıca zorluk, hangi işlerin maksada uygun şekilde özel şahısların inisiyatifine terkedileceği, hangi faaliyetlerin devletçe üstlenilme mecburiyetinin tayinidir.

Burada gözden uzak bulundurulmaması icabeden husus; bu soru ile verilecek cevabın, bir yandan devletin gelişme durumu ve özel sektörün tekamül derecesiyle, diğer taraftan özel fertlere göre değişebileceğidir. Devletteki gelişmenin kendi özel ekonomisini de beraberinde kendisine yetişmek amacı ile ileri doğru harekete geçirebileceği nedeniyle, gelişmede muayyen bir temayülden bahsetmek mümkün değildir. Devletteki gelişme, özel ekonomideki gelişmeden daha hızlı ise, daha büyük ölçüde devlet plânlaması maksada uygun hattâ zaruri olabilir.

Eğer özel ekonominin gelişmesi daha süratli oluyorsa, bu takdirde öncekinin aksine devlet faaliyetleri maksada uygun şekilde özel ekonomi lehine azalmalıdır. Yeni liberal ekonominin bir iktisadî sistemin seçilebileceği ve bunun mümkün olduğu kadar saf bir şekilde uygulanabileceği hakkındaki tezi, iktisadî gelişme çerçevesi içinde ve gelişme teorisi noktai nazarından tatbik kabiliyeti bulamaz.

5) W. Arthur Lewis, The Principles of Economic Planning, London (1950) 1952, S. 125.

6) John Kenneth Galbraith, Economic Development, Cambridge 1964, S. 63.

4 — Gelişme politikasının özel vazifeleri

Bir memleketin ekonomik gelişmesinin sosyal yönünü yükseltmek esasına dayanan bir gelişme politikası, buna uygun olarak çok yönlü hazırlanmak zorunluluğundadır. Bu politika, hem özel şahısların inisiyatiflerinin, hem de devlet inisiyatifinin gelişmesine dönük olmak mecburiyetindedir.

Piyasa ekonomisinin geliştirilmesi politikası, her şeyden evvel fertlerin kabiliyetlerini bir endüstri cemiyetinin icaplarına uydurma imkânlarını aramalıdır. Böyle bir politika, insanları ekonominin gerektirdiği hesap, işletme idareciliği ve organizasyonu ve tekniğin gerektirdiği ilâve ekonomik bilgilerle mücehhez kılmıştır. İnsanlar kaderci veya batıl itikat sahibi iseler ve teknik aletleri oyuncak eşyalarıyla karıştırmakta veya bunların büyü ile teskin olunabilen cinlere mahsus olduklarına inanıyorlarsa bu, çözülmesi kolay olmayan bir problemdir. Piyasa ekonomisine dönük gelişme politikası ikinci olarak yeni hedefler kabul ettirmek mecburiyetindedir. Gürültü patırtı eden insanlar bu huylarından vazgeçirilmek, bir şeye erişebilmek için gayret sarfetmenin vakti boş geçirmeye veya yan gelip yatmağa değer olduğuna inandırılmak ve bunların müteşebbis olarak kazançlarını ve müstehlik olarak ekonomik menfaatlerini iktisat teorisi icaplarına daha uygun hale sokan kimseler haline getirilmek zorunluluğu vardır.

Batılı endüstri devletlerinde vaktiyle halk istismar edilmek suretiyle çalışmaya mecbur tutulmuştur. Bu günün gelişmekte olan memlekelerinde çok şükür sendikaların mevcudiyeti sayesinde bu usulün tatbiki mümkün olmamaktadır. Fakat “dolce far niente” den terbiye etmek suretiyle çalışkan endüstri işçisi yapmak çok güçtür.

Yeni sosyal değer hükümleri gelişmeksizin bunun meydana getirilmesi mümkün değildir. Yeni sosyal kıymet ölçülerinin yaratılması diğer sebeplerden de lüzumludur. Gelişmekte olan pek çok memlekette bugün halâ, biraz varlıklı olan insanlar için asalet büyük değer taşır.

Biraz zengin olan ve kendisini böyle hisseden kimse artık çalışmaz. Bu durum 18. yüzyıl Frusyası veya Fransa'sı için de aynıyle söz konusu idi.

Gelişme halindeki modern bir memleket de bugün halâ tam olarak gelişmiş bir ülke gibi bu lüksü sürdürebilir.

Tahsil görmüş kimseleri yabancı memlekete gönderir, orada 6, 9 veya 12 yıl tahsil gördürtür ve bundan sonra onları — önce terfi ettirmek suretiyle — yan gelip yatan asil birer müdür yapar.

Devlet yeni sosyal değer hükümlerini halka benimsetemediği takdirde, bu müdürlerin yetişmesi için sarfedilen paralar yanlış yatırımdan başka birşey değildir.

Bir memleketin ileri gelişme durumunda da istihlâk için yeni sosyal değer hükümleri lüzumlu olabilir. İnsan kendisi tarafından istihsal edilen mallara sürüm imkânı yaratmadığı takdirde, onun iş hayatı yönünden bir otomat halinde yetiştirilmesi yeterli değildir. Yeni sosyal ölçüler yığın halinde istihsal olunan endüstriyel mallara taallûk ettikleri takdirde ekonomik gelişme fikrine uygun olur. Gelişmiş memleketlerde bu hal oto, televizyon, yüzme havuzları ve bunlara benzer gösteriş eşyası için söz konusudur.

Gelişmekte olan ülkeler için güçlük, mümkün merteye yurt içinde imal edilen uygun eşyaların bulunabilmesindedir. Bu, kaideten zor bir iş olsa gerek.

Kalkınma politikasının diğer önemli bir görevi de, iktisadî istihsal faktörlerinin, hergün ileri hamle yapan gelişmelere devamlı şekilde uygulamaları sağlamaktır. Tıpkı toprağın iyileştirilmesi ve imar edilmesi veya endüstride kullanılmakta olan makinelerin yeniden yapılması gibi işçi, idareci ve müteşebbislerin tahsil - terbiye ve yetiştirilmeleri bunun içindedir. Tekniğin de zamanın gelişme durumuna uymak mecburiyeti bu cümledendir. Takriben bundan 8 yıl önce Hindistanın Kongre Partisine mensup bir milletvekili, ziraat istihsalını arttırılması için 25 bin traktör ithalini talep ettiği zaman, zamanın tarım bakanı o zaman için 100 bin demir pulluk ithali ile Hindistan ziraatine daha büyük fayda sağlanacağı cevabını vermişti. Arkaik devrin kara sapanından diğer aşamalar tamamlanmaksızın zamanın modern ziraat tekniğine geçmek mümkün olamayacağı için, bu misal dolayısıyla kendisine teşekkür borçlu olduğum *Bernhard Pfister*⁷ de bunu iyi bir politika olarak niteler.

Devlet bakımından da görevler çok defa aynıdır. İnsanların yetiştirilmesi, yeni sosyal ölçülerin yaratılması ve iktisadî istihsal faktörlerinin çoğaltılması ve iyileştirilmesi devletin gelişmesi için de zaruridir. Devlet plânlamasına taallûk eden gelişme politikası özellikle ve her halde devlet müesseselerinin gelişmesine müteveccih olmalıdır. Polis ve adliye, ticaret ve ulaşımaya yeterli hukukî emniyeti temin etmek mecburiyetindedir. Maliye ve vergi sistemi gelişme durumuna uygun, ona ayak uydurabilir

7) Bernhard Pfister, Probleme der Gesellschafts-und Wirtschaftsordnung in Entwicklungsländern, in : ORDU 12 (1960/61) S. 269.

olmalıdır. Merkez Bankası yardımı ile paranın değeri istikrarlı kalmalı ki bu sayede tasarruf rizikolu olmaktan çıkıp kârlı telâkki olunsun ve o zamana kadar belki toprak altında saklanan veya prestij alâmeti olarak kolda bilezik şeklinde taşınan zenginlik, bankalara akabilsin. Aynı zamanda gelişen bir ekonomi, değişmez, sağlam bir siyasî tekamüle ihtiyaç duyar. Darbeler, ihtilâller ve harpler bir memleketin iktisadî gelişmesi için iyi şeyler değildir. Nihayet devlet plânlaması, bir memleketin enfastrüktürü için sorumluluk taşır.

Gelişme halinde bulunan bir memleket için (ve hangi memleket böyle olmasın!) lüzumlu alt yapı tesislerinin gelişmeden müstakil (gelişmeye bağlı olmayan) büyüklükte olması düşünülemez. Enfastrüktür ekonomik gelişmeye tesir eder ve bu gelişme ile — fakat daha sonraki gelişmenin icabı olarak — enfastrüktür de değişmek zorundadır. Bu sebeple enfastrüktürün piyasa ekonomisinde mâna ve şumulü, iktisadî gelişmedeki mâna ve şumulü ile aynı değildir. Ekseriya zamanın iktisadî ve teknik gelişmesine enfastrüktürün derhal intibak etmesi zorunluluğu vardır.

Bir enfastrüktür politikasının bazı gerekleri yerine göre hem gelişmiş ve hem de henüz gelişmemiş memleketler için müşterek mahiyet arz eder. Ulaşım yapısı veya emniyet görevleri ve umumî sağlık hizmetleri yönünden durum budur. Ancak aralarında kalite itibarile bariz farklar vardır. Gelişmiş memleketlerin her gün ilerleyen endüstriyel gelişmelerinin ortaya çıkardığı — ve gelişme halinde memleketlerde olsa olsa 10 yıl önce aktüel olmuş — yeni problemlerin çözülebilmesi için devamlı şekilde gerçekleştirmekte oldukları ileri hamleyi, her şeyden önce geliştirmekte olan memleketlerin yapmış olmaları lâzım gelir. Meselâ, gelişmiş memleketlerde hemen hemen tamamen mevcut olan içme suyu ve kanalizasyon tesisleri, gelişmekte olan memleketlerde henüz büyük ölçüde noksandır. Gelişmiş memleketler, tamamen ileri derecede endüstrileşmiş olmalarının neticesi olarak şimdi tekrar su ve havanın temizlenmesi problemiyle karşı karşıya bulunuyorlar.

Çok kere görevler de birbirinden esaslı şekilde farklıdır. Meselâ — “Economic Development” adlı kitabında *Galbraith*’ın da belirttiği gibi — piyasa ekonomilerinde de, A. B. Devletlerinde olduğu üzere, feza araştırmaları özel inisiyatiflere bırakılmaz⁸. Bu gibi araştırmalar memleketin gelecekteki ekonomik gelişmesi bakımından büyük faydalar temin etse bile, içinde yaşanılan zaman için çok pahalı ve rantabl olmayabilirler. Aynı sebeplerle 19 uncu yüzyılda bazı memleketlerde demiryolu yapımını devlet kendi üzerine almıştır.

Aynı şekilde bugünün gelişmekte olan memleketleri için numune çiftlik işletmeleri müstesna, endüstriyel gelişmenin başlangıç safhasında rizikosu büyük veya rantabilitesi çok az sahalarda devletin fabrikalar ve oteller kurması söz konusu olabilir. Keza depolar — meselâ ihraç edilecek hububat için — veya Hindistan'da olduğu gibi sıcak iklim dolayısıyla yiyecek maddelerinin büyük bir kısmı bozulan yerlerde soğuk hava tesisleri kurmak, gelişmekte olan bir memlekette devletin görevi olabilir. Galbraith'e göre devlet inisiyatifi lehinde iki önemli husus vardır: Ona göre devlet ilk olarak "satın alınması veya satılması kolay olmayan fakat her bir insan için mutlaka faydalanılması gerekecek şekilde önemli telâkki edilen şeylere"⁸ müdahale etmelidir. Galbraith'e göre devletin ikinci olarak müdahale etmesi, ileri doğru büyük bir adım" a great leap forward"¹⁰ atılması gereken hallerde icabeder. Kanaatimce bunların her ikisi tek bir esas altında toplanabilir:

Ekonomik gelişme bakımından yapılması lüzumlu olan bir iş, özel inisiyatifle yapılmıyor veya hiç değilse henüz yapılamıyorsa bu takdirde bunun yapılması devlete düşen bir ödevdir. Eğer devlet lüzumlu alt çalışmalarını yapar ve bunun için gerekli yatırımları gerçekleştirirse, bu iktisadî gelişmenin maksadına özel inisiyatif yerine devletin inisiyatifi ikame etmekten çok daha uygun olur. Piyasa mekanizmasının etkili bir şekilde işleyebilmesi için lüzumlu yapı gerçekleştirilmiş ise, piyasa ve piyasa ekonomisi kendi fonksiyonlarını yerine getirebilir. Bunun için varsayım, alt yapı yatırımlarının gelişmeye yetecek rantabiliteyi temin etmiş olmasıdır. Eğer özel teşebbüs alanındaki rantabilite, millî ekonomik faktörlerin ısrafı pahasına sağlanıyorsa bu takdirde de devletin iktisadî faaliyete devam etmesi tercih olunabilir. Meselâ yeni yeni meydana çıkan devletlerde özel teşebbüs ölçsüz, sorumsuz davranışlarla ormanları kesip yoketti, iklim şartlarının değişmesine sebep oldu ve evvelce ziraate elverişli toprakların istep haline gelmesine yol açtı. A. B. Devletlerindeki bazı arazi parçaları buna iyi birer numunedir.

5 — Gelişme Karşılıkları

Gelişmekte olan memleketlerde gelişmeye engel olan amiller sadece "ekonomik" olaylar şeklinde ortaya çıkmazlar. Kalkınmayı güçleştiren âmiller bu memleketlerde son derece tehlikelidirler. Zira gelişmenin sos-

8) John Kenneth Galbraith, Economic Development, aao, S. 63.

9) John Kenneth Galbraith, Economic Development, aao, S. 62 f.

10) John Kenneth Galbraith, Economic Development, aao, S. 63 f.

yal yönünü engeller ve hattâ ters yönde oluşuma sebep olurlar. Bu mü-nasebetle, istihsal karışıklıkları ve özellikle arz ve talep ilişkisi düzen-sizliklerinden söz edilebilir. Söz konusu karışıklıklar hem özel teşebbüs ve hem de devletçilik şeklinde organize olmuş ekonomilerde meydana çıkabi-lir.

Piyasa ekonomisine intibak mekanizması, sadece satıcıların maksim-um kâr için çaba göstermeleri halinde fonksiyon ifâ edebilir. Aksine arz edenler, değişmez ihtiyaçların tatminine veya boş zamanlarını maksimum yapmaya yönelmişlerse, sistemin aksi yönde çalıştığı görülür. Fiyatlar yükselince istihsalı daha fazlalaştırmaz, bilâkis daha azaltırlar, çünkü eski kazanç seviyesine daha az mal satışı, daha az istihsal ünitesi ile erişmiş olurlar. Bunun neticesinde halkın ihtiyaç duyduğu bir gıda madde-sinin yokluğunun önüne geçileceğine, ona olan ihtiyaç daha da büyüyebilir. Bu durum, W. Arthur Lewis'e göre ziraatin devletleştirilmesinden önce komünist Rusya'nın ilk zamanlarında meydana çıkmıştır¹¹. Buna karşılık gıda maddeleri fiyatları düşüncü — meselâ 1930 dünya iktisadî buhranında görüldüğü gibi — çiftçiler zaten mevcut fazla istihallerini kısamazlar, bilâkis arttırlar. Çiftçiler — yanlış olarak — eski kazanç seviyelerine erişebilmek için gayretlerini arttırma ve bu suretle istihallerini çoğaltma yoluna başvururlar fakat bunun sonunda sadece daha hızlı fiyat düşmesine sebep olurlar. Meselâ dünya iktisadî buhranının başla-ması sırasında Almanya'nın ziraat istihsalı % 17 yükseldi. Bu gibi karışıklıklara mâni olabilmek için 3 ihtimal vardır :

1 — İlgili halk tabakları — bizim misalimizde çiftçiler — iktisadî kazanç mefhumu ile yetiştirilebilirse. Fakat bunun kısa vadede gerçekleştirelmesi mümkün değildir.

2 — Eğer devlet bu piyasalarda fiyatları sâbit tutabilir ve sürümü garanti edebilirse — meselâ bugün kısmen Amerika B. Devletlerinde veya Federal Alman Cumhuriyetinde, devletin depo yapmaksızın, yedek bulundurmaksızın — olduğu gibi.

3 — Devlet yol gösterici veya emredici tedbirlerle istihsalın sınırını, arzını etkileyebilirse.

Ziraat sektörünün devletleştirilmesi de münferit çiftçilerin hatâlı çalışmalarını ortadan kaldırır. Ancak bu da işçi ve idarecilerin mülkiyeti devlete ait şeyler hakkında veya kolhoz üyelerinin hatâlı işler yapmasına,

11) W. Arthur Lewis, The Principles ..., aao, S. 124 f.

özel fertlerin sebep oldukları karışıklıkların benzeri düzensizliklerin meydana gelmesine mâni olmaz. Netice olarak bir yandan tembellik, öbür tarafta çok sert tedbirlerle mâni olunmaya çalışılan hırsızlık ve karaborsa durumu ile karşılaşılır.

Devletleştirme de insanları değiştirmez. Devlete ait işletmelerde de ahlâksızlık vardır ve bu işletmeler ne kadar büyük olursa çalışma ahlâkı o ölçüde yok olur. Büyümekte olan ve piyasaya, kanunlara uygun şekilde yayılan karaborsa istihsalin sadece kısmen azalmasına sebep olmakla kalmaz, bilâkis muayyen şartlar altında tamamile durdurur, o kadar ki ziraatin devletleştirilmesi mevcut olan veya yeni başlayan açlık tehlikesini bertaraf dahi edemez. İktisadî aksamalar ancak sermaye birikimi ve aynı anda yatırım nisbetleri ile etki altına alınabilir. Gelişmenin sosyal yönünü durduran veya ona engel olan sermaye yokluğu — en azından miktar bakımından ele alınan — sadece meselenin görünen zahiri yönüdür. Haddi zatında sermaye mevcuttur fakat bu memlekette oturan insanlar tarafından istihsale yatırılmayıp altın veya diğer kıymetli madenler şeklinde muhafaza olunmaktadır. Bu mantalite bilhassa çiftçi ve sanatkârlarda tamamile mevcuttur. Gelişme politikasının vazifesi burada bu mantaliteye son vermek atıl halde tutulan servetin yatırma gitmesini mümkün kılmak ve bu suretle tasarrufları derhal mükâfatlandırmak olmalıdır.

Böyle bir yola başvurulmaksızın söz konusu olan pek çok gelişme hâlindeki memlekette sosyal gelişme çabası muvaffak olmaz veya gelişme çokyavaş olur.

İktisadî anlamda sermaye terakümü için belki de çok daha büyük bir tehlike, bu durumda olan bazı memleketlerin gelişmiş devletlerin “sosyal güvenlik sistemlerini” kıskanmalarından ileri gelir. Zira bu memleketler henüz yeter olgunluğa erişmeden istihsalin nisbî eşit bölüşümünü üzerlerine alırlar. Myrdal'ın işaret etmiş olduğu gibi “iktisadî gelişme için, millî gelirin daha büyük bir kısmının mecburî olarak yatırımlara ayrılarak istihlâkin kısılmasından başka bir yol mevcut değildir”¹². Özel sektör yönü ağır basacak tarzda organize edilmiş bir ekonomide bunun anlamı; ötedenberi faaliyet gösteren müteşebbislerde yeni yatırımlara girebilecek kadar malî avantaj tahmini ve ayrıca iş hayatına yeni atılacaklar için yatırımları cazip kılacak yeter derecede yüksek kâr elde edileceği düşüncesidir. Kâr amacı gözönünde bulundurulmaksızın piyasa ekonomisinde yatırım yapılması mümkün değildir. Fakat gelişmekte olan

12) Gunnar Myrdal, Ökonomische Theorie ..., aao, S. 81.

memleketlerde *devletin yapmakta olduğu yatırımlarda* da problemler ortaya çıkmaktadır. Eski endüstri memleketlerinde sadece feodal bir yapı değil, aynı zamanda az veya çok mutlak bir hükümdar idaresi mevcuttu. Fakat gelişmekte olan memleketler demokratik sisteme göre teşkilâtlanınca — bugün çok kere görüldüğü gibi —, hükümetler seçim sonuçlarında seçmen kitlelerinin ve dolayısıyla halk yığınlarının tercih ettikleri istihlâk mallarına yatırımı kolaylaştırmışlardır. İngiliz İşçi lideri *Aneurin Bevan* "Democratic Values" adlı konferansında, son derece iptidai yaşamın hüküm sürdüğü memleketlerde halka demokratik seçim hakkı tanıdıktan sonra bu insanlardan bir takım menfaatlerinden ve hayat alışkanlıklarından, zevklerinden feragat etmelerini istemenin "kolay olmadığını" söylüyordu¹³. Eğer sosyal gelişme olayı mutlaka harekete geçirilmek arzu ediliyorsa, kolay olmasa da bunun yapılması lüzumludur. Her iktisadî gelişme, lüzumlu yatırımların yapılmasını gerekli kılar. Sovyetler Birliğinde de feragat, *Karl Marx*'ın alay ettiği *Senior*'un reçetesine göre şiddetli oldu¹⁴.

Gelişmekte olan memleketlerdeki eşit olmayan bölüşüm, piyasa ekonomisinin hâkim olduğu memleketlerde de verimli yatırımlar için henüz herhangi bir garanti teşkil etmez. Yüksek gelir sahiplerinin bu kazançlarını atıl halde gizledikleri veya lüks istihlâk mallarına sarfettikleri hallerde, bölüşümün extrem derecede gayri adil olmasına rağmen yatırım nisbetlerinin çok düşük olduğu da rastlanılan haldir. Fevkalâde lüks yatırımlar, yabancı ülkelerdeki villâlar ve benzerleri bunun için extrem örneklerdir. Gayri âdil gelir dağılımını, verimli endüstriyel kapasitelerin sağlanması alanında kullanmayı temin etmek, devlete düşen vazifedir.

Gelişmiş malî idareye sahip devletlerde yatırımları teşvik edici yüksek oranlı bir müterakki gelir vergisi vasıtasıyla bu gayeye ulaşılabilir. Maliyesiz geri kalmış memleketlerde bu yoldan istifade mümkün olamaz veya bazı şartlarla mümkün olabilir. Bu alanda sarfedilen gayretler muvaffak olmadı takdirde, en son yol olan istihlâktan (vazgeçme) başka çare kalmaz. Eğer siyasî iktidarı ellerinde bulunduranlar, yatırımlar için emre amade bulunan imkânları kendi şahsi ihtiyaçları için sarfederlerse, bu gibi hallerde bir kuruluş olan devlet de reddedilmiş olur. Böyle bir israfa Versailles tarzındaki saraylarla sadece 14 üncü Lui devri örnek teşkil etmez. İsrafın sadece kristal banyo küvetleri, altın işlemeli yataklar, göz-

13) Aneurin Bevan, Democratic Values, Fabian Tract No: 282, London 1950; hier zitiert nach Gunnar Myrdal, Ökonomische Theorie ..., aao, S. 81.

14) Vgl. Karl Marx, Das Kapital, Stuttgart (1867), Bd. 1, 22. Kap., 3.

kamaştırıcı otomobiller ve benzerlerinden ibaret olmadığı günümüzün gelişmekte olan memleketlerinden de bu duruma örnekler bulmak mümkündür.

Sermaye israfı banknot basmak suretile telâfi edilemez. Sermaye kıfayetsizliği para yaratmak suretiyle bertaraf edilemez. Böyle bir davranışın sonucu, geniş halk kütlesini ıstıraba sürükleyen, yatırım maksadile para şelkinde yapılan tasarrufların değerini sifıra indiren *enflasyondur*. Berlinli sosyolog *Richard F. Behrendt*'in ifade ettiği gibi "bu memleketlerin bir çoğunda enflasyon normal bir hal aldığından", tasarruf etmek suretiyle hakiki sermaye teşekkülü imkânsız hale getirilmekte ve bunun yerine her nev'i spekülâtif hareketler, sabit gelirli orta sınıfın zararına da olsa, teşvik edilmektedir¹⁵.

Bazı nadir haller bir yana bırakıldığında, gelişme halindeki memlekette sermaye birikimi problemi, toplum tüketiminin sınırlandırılması suretiyle serbest kalacak imkânların endüstrileşme alanına tahsisi yoluyla çözümlenebilir. Eğer bunun gerçekleştirilmesi de mümkün olmazsa, bu takdirde yabancı sermaye ithalinden başka bir yol kalmaz. Politik sebeplerle temin olunmuş bulunan kalkınma yardımı gözönünde bulundurulduğunda, yabancılar bakımından, kendilerine uyyun bir kâr şansı tanındığı ve millileştirmeye karşı uzun vâdeli teminat sağlandığı ahvalde sermaye getirilmesi cazip olabilir.

Özel şahıslar yerine geçip devletin yatırımlara giriştiği gelişmekte olan memleketlerde, yanlış yatırım meselesi de önemli rol oynar. Bu hal, bilhassa devletin bu yatırımlarla seçim propagandası yapması halinde çok büyük önem kazanır. Politik sebepler, yanlış kuruluş yeri seçiminde olduğu gibi fabrikanın temin edeceği büyük avantajların israfından da sorumlu olabilirler. Çölde kurulmuş bulunan çimento sanayii bu sahada sık sık tekrarlanan bir misaldir. Zaman zaman devlet, işe uygun kalifiye eleman mevcut değilken fabrika kurar. Yabancı firmalar fiivaki çelik sanayiini ve benzeri sanayileri kurabilirler fakat bunların başına getirilen yöneticiler bu tesisleri idare edebilecek ölçüde iyi yetiştirilmiş olmadıkları için iyi idare edemez, buralarda çalıştırılan işçiler de tesislerdeki yeni makineleri iyi bir şekilde kullanabilecek bilgi ve tecrübeye sahip olmadıklarından bekleneni veremezler. İleri sürülen bu fikirler de, gelişmenin sosyal yönünün ne tek taraflı olarak ve ne de birdenbire ileri bir hamle ile tamamlanmasının mümkün olamayacağını, bilâkis devlet inisi-

15) Richardt F. Behrend, Eine freiheitliche Entwicklungspolitik für materiell zurückgebliebene länder, in : *OPDO* 8, (1966) S. 93.

yatıfındaki gelişmenin insanlardaki gelişme ile birlikte ve her halü kârda benim de inandığım gibi ferdi inisiyatiflerin gelişmesi ile bir arada yürümek mecburiyeti vardır.

6 — Gelişme politikasının aletleri

Bir memleketin içinde bulunduğu gelişme seviyesine ve çözülmesi gereken probleme uygun muhtelif tedbirlerin gelişme politikası tarafından uygulanması icabeder. Devlet plânlaması dışında i.e.S. hem yol gösterici ve hem de emredici tedbirler mevcut bulunmaktadır. Devlet bizzat iktisadî faaliyetlere girişir, özel fertlere emirler verebilir ve nihayet fertleri.. davranışlarını vergiler ve subvansiyonlarla etki altına alabilir. Bizzat inşa ettirmiş olduğu fabrikaları devlet belli bir gelişme haline erişildiğinde özel müteşebbislere satabilir. Devlet —hiç değilse bir intikal devri için— istihsal emirleri, teklifleri ve yasakları koyabilir. Asgari —azami fiyatları veya sabit fiyatları tesbit edebilir ve stoklar yapmak suretiyle her türlü şiddetli fiyat dalgalanmalarına mani olabilir. Bu durum, bilhassa tek çeşit ziraî ürünler için çok uygun olur.

Devletin özel sektör sahasına uygulayabileceği diğer tedbirler; yatırımlar için vergi teşvik ve kolaylıkları, zarar halinde kayıp farkı garantileri, ithalâtın yatırım malları lehine teşviki, zaruri olmayan tüketim malları ithaline engel olma ve ihtiyaç maddeleri ile yatırım malları temini için gerekli döviz temini için ihracatın teşviki olarak sıralanabilir. Halkın zaruri ihtiyaç maddelerinin başka türlü temini ve arzu edilen yatırım nisbetlerine erişmenin mümkün olmadığı zaruret hallerinde devlet mal ithalât ve ihracatını ve buna paralel olarak altın ve döviz giriş-çıkışını idaresine alır. Belli bir gelişme noktasından itibaren genel olarak sadece dış ticaret sahasında özel inisiyatifin, devlet inisiyatifine üstün olduğu gerçektir. Bürokratik memur zümresi, özel ihracatçının kâr gayesiyle görüp bulduğu çok karışık pazar imkânlarını bulamaz.

Sual şudur; ne gibi tedbirlere başvurusun ki, gelişme halindeki bir memlekette sadece ekonomik gelişme değil aynı zamanda *toplum* gelişmesi de mümkün olabilsin. Devletin müdahalesi ve talimat ve yasaklamaları ile karşı karşıya bulunan ferdi hürriyet, önceleri memleketin içinde bulunduğu feodal yapı dolayısıyla zaten ortadan kalkmış olabilir. Bu gibi durumlarda gelişmiş memleketlerde ferdi hürriyetleri kısıtlama tehlikesi taşıyan iktisat politikası tedbirleri, gelişmekte olan memleketler bakımından ferdi hürriyet için hattâ lüzumlu, gereklidir. Endüstri ihtilâlinin başlangıcında lonca ve asalet imtiyazlarına son verilmede olduğu gi-

bi, modern gelişmekte olan memleketlerde de feodal imtiyazlar ancak devlet emirleriyle bertaraf edilebilir. Yol gösterici mi yoksa emredici tedbirlerin mi tercihe şayan olduğu sualine gelince, bu, güdülen gayeye ve içinde bulunulan duruma uygunluğa göre kararlaştırılabilecek bir husustur. Bunun için genel ve kesin birşey söylemek mümkün değildir.

Bir memleketin gelişmesi bir dünya görüşü problemi değil, ekonomik bir problemdir.

7 — Tezler

Konuya birkaç kısa tez ile son vermeme müsaade buyurun:

1 — Gelişmekte olan memleketlerde çözülmesi icabeden meseleler a priori olarak ne piyasa ekonomisi sistemine ve ne de devlet plânlaması sistemine öncelik kazandırmaz.

2 — Yeni liberal ekonomistlerin, bir memleket plânlı ekonomi ile piyasa ekonomisi arasında bir seçim yapmalıdır tezleri, gelişmekte olan memleketler için geçerli olamaz. İktisadi gelişmenin sosyal cephesi gerek özel gerekse kamu iktisadi teşebbüslerinin nisbi olarak aynı ölçüde gelişmesini lüzumlu kılar.

3 — Özel inisiyatif ve dolayısıyla piyasa ekonomisinin yerine getirmeleri icabeden vecibeleri üstlenmelerinden önce kalkınma için lüzumlu alt yapı tesislerinin muntazam olarak gerçekleştirilmesi icabeder.

4 — Enfrastrüktürün ödevi, iktisadi gelişme hüviyetini alır. Bu günün gelişmekte olan memleketlerinde enfrastrüktür, endüstriyel (Fabrikalar, Oteller ve benzerleri) ön teşhizatlanmayı ifade eder.

5 — *Walras* ve *Pareto*'nun "saf denge teorisi" esasları, gelişme politikası için kabili tatbik değildir. Bu teorinin verileri gelişme politikası için değişebilir özelliktedir. İstatistiki üstünlüklere sahip "büyüme teorilerinin" neticeleri de gelişme problemi bakımından istifade edilebilir değildir. Gelişme politikası her şeyden önce insan münasebetlerine, sosyal kıymetlere ve ekonomik istihsal faktörlerinin kalite ve kantite ölçülerine ve nihayet memurları ile birlikte devlet mekanizmasına iktisadi gelişmenin gereklerine uygun şekilde intibak mecburiyetindedir.

6 — İstihlâk kısıtlanmaksızın kalkınma yatırımlarının yapılması mümkün değildir. Bu tez, ister piyasa ekonomisi ister plânlı ekonomiyi seçmiş olsun, gelişmekte olan bir memleket için daima geçerlidir.

7 — Gelişmekte olan memleketlerde mevcut olan sermaye yetersizliği aşırı istihlâkin olduğu gibi sermayenin atıl halde iddiharının da neticesi olabilir. Bu gibi hallerde iktisadi problem, bu sermaye sahiplerinde yatırım arzusunun uyandırılması ve atıl halde tuttukları sermayeyi yatırım sahasına çekebilmektir.

8 — Enflasyon hiçbir iktisadi sistemde gerçek sermaye birikiminin kaynağı olamaz.

9 — Gelişme politikasının piyasa ekonomisinde olduğu gibi yol gösterici veya daha çok kamu iktisadi faaliyetlerinin hakim olduğu ülkelerde görülen emredici tedbirleri öngörmesi veya devletin bizzat istihsalde bulunup yatırım yapması dünya görüşünü yansıtan bir sual değil, bilâkis iktisadi gayeye uygunlukla ilgilidir.

10 — Gelişmekte olan muayyen bir memleketin mücerret halde, gelişme probleminde piyasa ekonomisi mi yoksa devlet plânlaması yoluyla mı çözüm bulmalıdır sorusuna cevap verebilmek; tarihi şartlara, ülkenin sosyal yapısına, kültürel gelişmesine, o memlekette yaşayan insanlara ve onların değer yargılarına, elde mevcut istihsal faktörlerine ve devlet organlarına ve kuruluşlarına bağlıdır. Bunların ayrı ayrı analizi yapılmaksızın mücerret bir cevap verebilmek mümkün değildir.

Tercüme Eden : **Asis. Dr. Salih TURHAN**
